

FILOZÓFIA MINT A VALÓSÁGEGÉSZ ELMÉLETE

*Peter Koslowski alapján**

1. A filozófia célja — elméleti és gyakorlati filozófia

A filozófia feladata elmélet felállítása a teljes Valóságról. A teljes Valóságot egyrészt az alkotja, ami az embertől függ, mert ő hozta létre, másrészt az, ami nem az ő tevékenységének produktuma, hanem tőle függetlenül létezik. A valóságnak az a része, amely az ember aktivitása, alkotása következtében áll elő, praxisa és poézise révén alakul, formálódik és változik, a *gyakorlati filozófia* tárgya; az a rész pedig, mely nem az ember elképzeléseiből, terveiből és tevékenységéből keletkezik, hanem tőle függetlenül fennáll és érvényes, az *elméleti filozófia* témája. A gyakorlati és az elméleti filozófia a filozófia két fő része.

A történelem folyamán a technikai-tudományos kultúrával fokozatosan növekedett az a valóság tartomány, mely az embertől függ. A (poszt)modern világ már lényegében az ember technikája és kultúrája által előállított világ. Praxis és poiésis, cselekvés és alkotás a politikában, technikában művészetben és kultúrában — ezek jellemzik mai valóságunkat. A filozófia gyakorlati és elméleti részre való felosztásakor azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy kölcsönösen tartalmaznak elemeket egymásból: a gyakorlati filozófia lételméleti mozzanatokot is magában foglal — például az antropológiában és a kultúrafilozófiában —, az elméleti filozófia pedig az érvényesség és a normatív lét gyakorlati mozzanatait is felmutatja például a logikában és a tudományelméletben.

2. „Tudományok tudománya” — „össztudomány” — „bölcességtan”

Hogy mi a teljes valóság, — szűnni nem akaró vita tárgya a filozófiában. A „valóság” Georg Simmel (†1918) szerint metafizikai fogalom. Az a kérdés, hogy milyen kiterjedésű a teljes valóság, mi tartozik bele, az egyik legfontosabb témája a filozófiának mint ontológiának vagy metafizikának. Vajon „valóságos”-e az isteni és természetfölötti léterület — a vallások illetékessége —, hagyományosan a vallás és a filozófia, ám egyben a különböző filozófiai iskolák közötti vitakérdések egyike.

Mivel már az is vita tárgyát képezi, hogy mi valóságos és része az összvalóságnak, nem csoda, hogy a vitatkozás eleve jellemzője az összvalóság elméletének, s ezzel filozófiának. Jóllehet a filozófia a valóság egységére és az Egészre irányul, mégis mindig csak többes számban — filozófiákként — létezik, különböző iskolák és irányzatok formájában. A filozófusok vitája azért is elkerülhetetlen jellemzője az összvalóság elméletéért folytatott küzdelemnek, mert a filozófia végső bírója maga a filozófia. Az összvalóság elmélete nem folyamadhat semmiféle felsőbb bíróhoz vagy magasabb fokú elmélethez vitáinak elsimítása végett.

A filozófiának az az igénye, hogy a tudományok illetékességébe tartozó részterületek teóriáin túl az összvalóság teóriája legyen, két ellenvetést hív elő:

* KOSLOWSKI, PETER (Hrsg.): *Orientierung durch Philosophie*. Ein Lehrbuch nach Teilgebieten. [UTB 1608.]. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1991. — részlet kivonatos fordításban.

Az első szerint az összvalóságra irányuló kérdés túlságosan nagy, meghaladja elemző képességeinket, ezért megválaszolhatatlan.

A második ellenvetés szerint az összvalóság megismerése csak a tudományok összes ismeretének integrációjaként lehetséges. Egy ilyen összegzést azonban sem egyetlen koponya, sem egyetlen szaktudomány nem képes teljesíteni, ám ha mégis megvalósítható lenne az összes tudomány egyetlen tudományba foglalása, az eredmény már nem filozófia lenne, hanem valamiféle „össztudomány”.

A filozófiának mint az összvalóság elméletének megalkotására irányuló törekvés az észnek az Egész megragadásra vonatkozó igényét akarja érvényesíteni, tehát azt, hogy az ész tárgya az Egész legyen, és a lét egészéről mondhasson ítéletet. Erről az igényről nem mondhat le, mert egyedül az ész vezérletével lehetséges tudatos emberi élet. Ha elfojtanánk az Egész megismerésére irányuló filozófiai akaratot, akkor más helyeken, totális ideológiákban vagy irracionális mítoszokban bukkanna fel ismét, vagyis olyan alakzatokban, melyek a valóság egészének mindenlétéről és természetéről fogalmaznak meg állításokat, de nem az ész belátása révén, hanem hatalomra támaszkodva vagy orákulumra hivatkozva. A racionális filozófia mint az Egész megismerésének kísérlete szükségszerű, még ha korántsem biztos, hogy a filozófia ebben az értelemben lehetséges és meg is valósítható.

A 'filozofia' név mint a bölcsesség szeretete kettős tudatot fejez ki: egyfelől annak tudatát, hogy a totalitás megragadása szükségszerű, másrészt azt, hogy e megragadás lehetősége bizonytalan és igényét józanul korlátozni kell. A bölcsesség mint az Egész megismerése szükséges, és a tudatos életet élő ember egyre gyarapodó bölcsességgel szüntelenül törekedett rá, jóllehet mindig is bizonytalan volt, vajon ez a bölcsesség lehetséges, elérhető, és a bölcsesség szeretője elnyeri-e valaha szeretetének tárgyát. A görögök világosan látták, hogy az ember bölcsesség iránti vágyakozása egyszerre boldogító és boldogtalan, édes és keserű. Ezért is mondták a filozófiát a bölcsesség szeretetének, nem pedig magának a bölcsességnek. Nehéz és veszélyes szeretet a filozófia, mert tárgya nagyobb, mint a szeretőnek a képessége szeretett tárgyának megragadására.

A tudásnak ebben a gyöngeségében van valami tragikus vonás, ezért a görögöknél a tragikai költészet — a teológia mellett a filozófia másik testvére —, fejezte ki az emberi tudás szituációját. Prométheusz — aki Aiszkhülosz *Leláncolt Prométheusz*-a szerint elhozta az embernek a számokat és a dolgok emlékezetét — tud a tudás erőtlenségéről, arról, hogy a tudás gyengébb, mint a valóság. A valóság ereje meghaladja a tudást, mely mindig is szűkebb, mint az általa birtokba veendő terület, kivált a Valóságegész.

Hogy a való mindenkor fölényben és túlerőben van az ember megismerésével és cselekvésével szemben — e belátás elfogadásának begyakorlása a filozófia művelésének egyik gyümölcse. A valóság erejének elfogadása — másképpen fogalmazva: elszenvedése — mégse merő szenvedés, hanem egyben aktivitás és megismerés, amennyiben a szenvedés tudásban részesít: *pathos mathos*, a szenvedés tanulás (Aiszkhülosz: Agamemnon), ahogyan a görögök mondták. Mivel a filozófia végső soron a mindig nagyobb valósággal szembesít, ezért a filozófiai tanulás mindenkor valami elszenvedésének, szenvedőleges el- és befogadásának a képessége.

2. Teoretikus és praktikus filozófia

Az Egész elgondolása nem csupán elmélet, hanem gyakorlat is, mivel nem pártatlan szemlélői vagyunk az egésznek, hanem egyben akaratumkat érvényesítő alkotók is. Ezért a filozófiának két összetevője van: a valóságot visszatükröző oldal, amelyben a valóság mint valami tükörben (*in speculo*) jelenik meg, és egy akarat formálta oldal, amelyben új valóságokat képzelünk el, gondolunk ki, tervezünk és alkotunk meg. A nagy filozófusok — Marx bírálatával ellentétben — nem csak értelmezték a világot, hanem mindig meg is változtatták — még akkor is, amikor egyáltalán nem akartak rajta változtatni —, mert pusztán teoretikus ismeretük a valóságban változást elindító erővé vált. Előidéztek valamit anélkül, hogy bármit is elő akarta volna idézni.

A gondolkodás két oldala, a teoretikus — középkori elnevezéssel „spekulatív” — filozófia és az alakító-formáló gyakorlati filozófia megfelel annak a kettősségnek, amiként a valósággal találkozunk: a tudás számára a valóság jelenségként, megmutatkozásként, cselekvésünkben pedig tárgyként, a cselekvés tárgyaként, céljaként van adva. Ugyanakkor láthatóvá válik az elmélet és a gyakorlat egysége, és beláthatóvá annak szükségszerűsége, hogy a teóriát mint tükröződést és a praxist mint alkotást egy mindkettőt átfogó elméletben ragadjuk meg, ami nem más, mint maga a filozófia. De persze még ez az átfogó filozófia is elmarad a valóság mögött.

Az Egész megismerésére törekvő filozófia két átfogó egység megalkotására irányul: elméleti törekvésként a megismerés és a tudományok rendszerére — ez a mindent magába foglaló tudás összefüggő rendszerének eszméje. Az elméleti filozófia feladata tehát minden ismeret összeillesztése egyetlen szerves egésszé. A gyakorlati filozófia tárgya az ember; célja az emberi Életegész egységének megragadása, vagyis annak felkutatása, ami az ember szükségképpen részleges cselekvésetörténések formájában zajló életét végül egyetlen értelmes egésszé teszi, másképpen fogalmazva a számtalan valósulást valami egyetlen személyes valóság megvalósulásává illeszti össze.

Mit jelent az egészét tekintve sikeres és boldog élet? Az athéni Szolón figyelmeztetésében — senkit nem lehet élete vége előtt boldognak mondani — a gyakorlati filozófia azon szempontja tükröződik, hogy az életről nem csupán részlegesen, egy-egy cselekvés, történés sikerét vagy kudarcát felsorolva, hanem az élet egészét megfontolva, egészlegesen kell gondolkodni. Hogy az emberi gyakorlat valóban sikeres, hogy egy életforma igazán boldogságot terem, azt csak az élet teljes valósága alapján lehet eldönteni. A gyakorlati filozófia a cselekvések kijelölése és az életformák megválasztása nyomán kibontakozó élet szakaszainak elővételezése és megjelenítése, a „helyes avagy boldog élet”-ről szóló tanítás, ama kérdés vizsgálata, hogy miben áll a legfőbb jó és mi az emberi élet végső célja. Ebbéli, azaz gyakorlati szándékát tekintve a filozófia „világi bölcsesség” [Weltweisheit], a cselekvés orientációja, eligazítása az élet- és lét-Egész horizontjában.

Kant megfogalmazásában a filozófia „az összes tudás kapcsolódása az ész lényegi céljaihoz” [Beziehung alles Wissens auf die wesentlichen Zwecke der Vernunft]. A lényegi — vagyis nem holmi tetszőleges — célok megismerése, és ezek beépítése egy ésszerű egészbe, — erre törekszik a gyakorlati filozófia.

Mint a cselekvés törekvése és a gondolkodás ráirányulása az értelmes Életegészre, a filozófia nem csupán eszköz valami tőle különbözőnek az elérésére. Hatása nem

külsőleges az előidéző okhoz képest, és nem idegen tőle. Tulajdonképpen nem is idéz elő hatást. Hiszen minek lehetne előidéző oka vagy eszköze a boldog élet? Miféle hatása lehetne még önmagán kívül a boldog életnek? A filozófia mint világi bölcsesség önmagában veendő eszköz és cél, ok és okozat: önmaga oka és önmagát idézi elő, önmagában hat. Hatékonysága azért rendkívüli, mert hatása nem valami mást akar előidézni, hanem önmagára irányul mint célra és okra.

A filozófia célja tehát nem valami tőle különbözőnek az elérése, melyhez a filozófia eszközként szolgál. Ha azt mondjuk, hogy a boldog és értelmes élet a filozófia „célja”, akkor ezt úgy kell érteni, hogy maga a filozófia, vagyis a filozófiai gondolkodásban, a Létegezésre irányuló reflexióban eltöltött élet az értelmes. Nem is lehet más célja, mint önmaga. A filozófus nem azért gondolkodik, hogy kieszeljen valami eszközt a boldogság elérésére, hanem azért gondolkodik, mert a gondolkodás önmagában a legfőbb boldogság, ami értelmes lénynek megadatik. Olyan állapot pedig nem lehetséges, amikor a gondolkodó ember befejezi a filozofálást, mert úgymond, immár mindent tud és mindent ért. Ezt lehetetlenné teszi az ember végesége, illetve az, hogy a valóság mindig több és nagyobb, mint amit gondolkodásunk képes belőle megragadni. Ezért jellemeztük korábban úgy a filozófiát, mint boldog boldogtalanságot. Bár a gondolkodás ébersége a legfőbb boldogság, mivel azonban ennek része a valóság túleréjével szembeni elégtelenség tudata, ezért nem szintiszta ujjongás, hanem benne rejlik a boldogság hiányának boldogtalan tudata. Mindazonáltal ez a belátás nem teszi boldogtalaná a filozófust, hanem — lévén belátás, tehát gondolati teljesítmény — újfent része boldogságának.

A filozófia cél és út, olyan eszköz, mely egyben cél, azaz cél önmagában, egyszerre úton lét és megérkezetttség. Felszabadító ereje abban áll, hogy igazsága kivezet az egymást feltételező célok és eszközök végtelenségéből.

A boldog életet célként önmagában hordozó és önmagát előidéző eszmélődésként a filozófia egyebekben alakító-formáló hatással van az élet szociális, politikai és kulturális feltételeinek és rendjének ésszerű és emberhez igazodó intézményeire. Persze élhet valaki anélkül is, hogy törekednék az élet ésszerű igazolására, s talán még „jó” életet is folytathat abban az értelemben, hogy gondtalanul és kellemesen telnek napjai. A lélek önmagáról való filozófiai gondoskodása, a lélek és az életvezetés gondozása és művelése egyszerre a leglényegtelenebb és a legfontosabb, a legfőbblegesebb és a legszükségesebb. A tudatos élet értelme önmagában van — ez adja méltóságát és végső célját, és egyben kiemeli az eszközök és célok rendszeréből, a szükségletek, vágyak felkeltésének és kielégítésének soha véget nem érő — avagy mindhalálíg tartó — folyamatából.

Hogy miért érdemes tudatos életét élni — ez a kérdés valójában értelmetlen. A tudatos élet nem valaminek az eszköze, amivel önmagán kívül valami mást, tőle különbözőt el lehet érni. A tudatos élet célja és értelme önmaga. Öncél és önérték. Egyetlen értelme, hogy *van*, egyetlen célja, hogy *legyen* — ebben azonos a műalkotás ontológiai lényegével, amelynek értelme és célja szintén az, hogy *van*. Az ember azért értelmes, hogy értelmes legyen, és ez jelenti a filozófiai értelemben vett boldogságot. Aki tehát értelmes életet él, az nem valami idegen valósághoz jut el, hanem ahhoz az értelmességhez, ami saját létében nyilvánul meg. Mindazonáltal az önmagában felfedezett értelmesség nem azonos saját magával. Az értelmes élet végcélja nem valamiféle élvezkedő elmerülés önmagamban. Itt a vallások nyújtanak eligazítást: az értelmességet kereső ember a világ és önmaga létén keresztül Istenhez jut el, aki nem azonos magával a gondolkodó emberrel, de nem is „idegen” tőle, hanem az a Más — elvégre «isten» —, és Másvalaki — elvégre ő nem én vagyok —, aki egyben az ember legsajátabbja is. Ezért a valóban értelmes élet nem narcisztikus önimádat, hanem az értelmesség megtapasztalása, vagy vallási megfogalmazásban: találkozás Istennel, azaz kegyelem.

Vajon a az élet okos megszervezését és a tudatos, filozófiai életvezetést az ember szellemi lényegének természete követeli meg, vagy tisztán szubjektív, egyéni hajlam (idioszinkrázia), sőt talán egyenesen fölösleges? E kérdés valójában a teljes-

ség/tökéletesség és szükséglet/hiány egymáshoz viszonyított sorrendjére irányul. Vajon a hiány tapasztalata fakaszt igényt és hívja elő a bőség vágyát, vagy a bőség tudata kelt vágyat és támaszt igényt? A tökéletességre sarkalló igény csak azért keletkezik, mert az ember már mindig megsejtette a tökéletességet. Ha a hiány volna az eredet és csak a szükségletek sorjázának — mint „araszolás egyik vágytól a másikig” (Hobbes) úgy, hogy az egyik kielégítése csak a következőt idézné elő —, akkor elgondolhatatlan lenne sikeres élet, bármiféle tartalmi igény és cél, csupán a vegetatív jólét homeosztatikusan egyensúlyos vagy egyensúlytalansága lenne lehetséges. Ekkor célokról sem beszélhetnénk a szó tulajdonképpeni értelmében.

3. A filozófia nem az ember hatalmát gyarapítja [Herrschaftswissen] hanem az embert formálja [Bildungswissen]

Minden jelentős filozófia meg van győződve arról, hogy hatással van az ember lelkére és a társadalom rendjére. Ám ez a hatás — az ember más tudományától és tevékenységeitől eltérően — nem a filozófiai aktivitáson kívül jelentkezik, hanem magában a filozófia művelésében, a filozofálásban. Az a filozófia, mely nem redukálódik csupán módszerkritikára és ismeretelméletre, vagy nem engedi, hogy a tudományok szolgálóleányává tegyék, mindig is összekapcsolta a filozófiai gondolkodás felszabadító hatalmáról vallott platóni meggyőződést és az *artes liberales* hitvallását. A filozófia hatása nem haszon és hatalom. Nem hatalmi tudást [Herrschaftswissen] eszközöl, nem az ember cselekvési potenciálját növeli mint a tudományok, hanem olyan tudással ajándékoz meg, amely a hatalom gyakorlóját, a cselekvések alanyát neveli ki, alkotja meg [Bildungswissen]: a filozófia magát a filozófust formálja. Mindazonáltal a filozófia tudása korántsem erőtlen, és amúgy is szükségképpen megelőz bármiféle hatalomgyakorlást. A hatalom gyakorlása ugyanis előzetesen feltételezi, hogy a hatalom birtokosa rendelkezik, azaz tisztában van önmagával, máskülönben hatalma önveszélyessé válnék. Mi az önuralom? Nem hatalom gyakorlás önmagunk fölött, hanem azt jelenti, hogy „barátságban élünk önmagunkkal” (Robert Spaemann). A filozófia megtanít összhangban, egyetértésben élni önmagunkkal, ámde nem úgy, hogy félszegen és kimódolt terápiával kerülünk minden konfliktust, hanem az életben elkerülhetetlenül adódó konfliktusok lényegébe való belátás alapján.

Mint az önmagunkkal való kiengesztelődés és megbékélés eszköze, mint az az eszköz, melynek segítségével erőt veszünk önmagunkon és barátságba kerülünk önmagunkkal, a belátásra törekvő filozófia a leghathatósabb, mert a valódi hatalom belátást feltételez, és ugyanakkor a legtehetetlenebb, mert ez a belátás semmiféle külső eszközzel nem érhető el, csakis a filozófiával. Ezt mindenki csakis önmaga által, önmagában és önmagáért érheti el. A bölcs ember képes a legmélyebb megélésre és a szüntelenül gyarapodó tapasztalásra. Ha a filozófiának semmi más hatása nem lenne, csak az emberi megélés és tapasztalás képességének fokozása, máris áldásos lenne. Platón szerint az a királyi tudás, amely magában foglalja a többi tudásformát és képes azokat megjeleníteni. Ez az Egészhez közelítő, és mindig az Egész szem előtt tartó megismerés — a filozófia.